

KRIŽ U MISLI MARKA MARULIĆA

Mladen Parlov

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M. : 234
821.163.42-1 Marulić, M. : 232

Mladen Parlov
Katolički bogoslovni fakultet
S p l i t
mparlov@kbf-st.hr

»Križ u srce, srce u križ«
(M. Marulić: *Kontemplacion svetoga križa*)

Križ je bez sumnje jedan od temeljnih simbola kršćanstva. Već u životu prve kršćanske zajednice prepoznat je kao sredstvo spasenja i otkupljenja te ga se vrlo brzo poistovjećuje sa samim Kristom. Svojom simbolikom, bogatstvom svojih sadržaja i značenja križ je obilježio europsku povijest i kulturu. Uklanjanje stvarnosti križa iz odgoja, iz javnoga života, općenito iz ljudske sredine znači osiromašenje ne samo kršćanskog nego i općenito ljudskog života te remećenje potrebne ravnoteže između onoga što čovjek može ostvariti i onoga čemu se nada. Križ nije samo simbol patnje, nego je i vrhunski simbol ljubavi i nade. Zato vrijedi poslušati istinske svjedoke kršćanske duhovnosti, među koje ubrajamo i Marka Marulića, u njihovu izlaganju i življenju otajstva Križa.

U radu se najprije izlaže tzv. *theologia crucis*, odnosno razumijevanje otajstva križa od apostolskih vremena do kasnoga srednjeg vijeka, što bi trebalo pomoći da bolje shvatimo Marulićevu misao. Ukazuje se i na razvoj kulta križa. U drugom dijelu prikazuje se kako je na otajstvo križa gledao Marko Marulić u svojim latinskim djelima.. Taj se dio dijeli na govor o Kristovu križu, potom o križu kršćana. Na kraju se govori i o Marulićevim hrvatskim stihovima posvećenima otajstvu križa.

Ključne riječi: Krist, križ, Marulić, kršćanin, teologija križa, sablazan križa, križ slave.

1. *Theologia crucis*

Povijest izvornoga kršćanstva svjedoči kako prihvaćanje križa i Raspjetoga na križu nije bilo problematično samo za pogane, nego i za same kršćane. Iz starine

nam dolazi poznata Ciceronova izreka kako križ mora biti daleko ne samo od tijela rimskih građana nego i od misli, očiju i ušiju.¹ Smrt na križu bila je najsrमतnija od svih te rezervirana za robove, najteže kriminalce i neprijatelje rimske države; kazna i sudbina za poražene neprijatelje, a upozorenje budućim protivnicima.

Za prve kršćane, navjestitelje i širitelje Kristove blage vijesti koji su se postupno oblikovali u zajednicu, nije bilo nimalo lako i jednostavno svjedočiti ime Isusa kao Gospodina i Spasitelja svih ljudi. Naime, morali su govoriti o nekome tko je raspet, tj. pogubljen najokrutnijom od svih vrsta smrti. Druga je poteškoća povezana s činjenicom da su se pogubljenja razapinjanjem redovito obavljala izvan naseljenih mjesta, a osuđenici su prolazili glavnim ulicama noseći na leđima poprečnu gredu i oko vrata obješen natpis s krivnjom zbog koje su osuđeni. Slušatelji kršćanske poruke dobro su znali koliko su bijedni i potrebni smilovanja bili osuđenici određeni da posljednji dah izdahnu u nezamislivoj smrtnoj agoniji. Jedan od takvih bi bio i Isus iz Nazareta, kojega su kršćani navješćivali kao svoga Boga. Nije čudno što se to većini činilo kao potpuni apsurd. Pojmiti Boga u liku raspetoga kojega je i Bog napustio, u sebi je sadržavalo »revoluciju u poimanju Boga«.² Sablazan Kristova križa u pitanje dovodi i pojam samoga Boga. Drugim riječima: ludost križa otkriva se kao Božja »ludost« (usp. 1 Kor 1, 23). Nalazimo se pred paradoksom: kako je moguće da je pravedni Bog prisutan u osuđeniku koji je osuđen na temelju ljudskog prava? Kako je moguće da je sam Bog prisutan u osobi koju je Bog napustio?

Samim kršćanima križ se je predstavljao kao sablazan te ga je trebalo ublažiti, učiniti manje okrutnim; štoviše, trebalo ga je iz sredstva mučenja i okrutne smrti pretvoriti u simbol pobjede. Trebalo je *scandalum crucis* preobraziti u *crux gloriae*. Ova preobrazba događa se već unutar Novoga zavjeta, a obilježiti će i cjelokupnu crkvenu tradiciju, pa i našega Marulića. Križ postaje poput oživljene stvarnosti koja prati Krista u njegovoj pobjedi nad silama tame te će ga pratiti i o njegovu drugom dolasku. Križ postaje znak samoga Krista, njegova pobjednička zastava.

Najizvorniji sloj kršćanske *kerigme* pokazuje kako su apostoli nastojali odgovoriti na prigovore kako Raspeti može biti Obećani i Očekivani, Pomazanik i Spasitelj. Na prigovore da je nedostojno Mesije umrijeti tako sramotnom smrću na križu, apostoli su prisiljeni izraditi apologiju Kristove smrti te je objasniti kao događaj do kojega je dovela ljudska zloća, premda je bio naviješten u Starome zavjetu, tj. od Boga predodređen (usp. Dj 2,23; 3,13; 13,27). Apostoli se pozivaju uglavnom na Izaijina proročanstva o trpećem Sluzi Jahvinu (Dj 3,13.26; 4,27.30; usp. Iz 52,13-53-12) te na neke psalme koje tumače kao proročanstva o trpećem Mesiji (usp. Dj 4,11, usp. Ps 118,22; Dj 4,25, usp. Ps 2,1). Pavlove poslanice

¹ C i c e r o, *Pro Rabirio*, 5,16 (navedeno prema: J. M o l t m a n n, *Raspeti Bog. Kristov križ kao temelj i kritika kršćanske teologije*, Ex Libris, Rijeka, 2005., str. 43).

² Usp. L. P a d o v e s e, *Lo scandalo della croce. La polemica anticristiana nei primi secoli*, Edizioni Dehoniane, Roma, 1988., 24.

svjedoče kako su kršćani relativno brzo stigli do otkrića pozitivnog značenja i bogatstva koje se krije u otajstvu Kristove smrti. Ona se predstavlja kao savršena žrtva koja pomiruje ljude s Bogom, briše ljudske grijehе te uspostavlja novi savez s Bogom (Rim 4,24; 4,25-5,2; 1 Kor 5,7; 2 Kor 5,19 itd.). Budući da je Krist podnio smrt iz poslušnosti prema Ocu nebeskom (Rim 5,19; Fil 2,8; Heb 10,4), njegov se križ počinje shvaćati kao spasonosno očitovanje Božje ljubavi (Rim 5,6 sl.; 8,32 sl.), a time i kao učinkovito sredstvo Božje mudrosti i moći u djelu pomirenja ljudi s Bogom (1 Kor 1,18 sl.; Kol 1,19 sl.).³

Slijedeći Novi zavjet, i drugi će kršćanski autori u govoru o Kristovoj smrti na križu naglašavati Božje spasenjsko djelovanje koje baš po križu ostvaruje ekonomiju spasenja. Od sredstva mučenja i grozne smrti križ tako postaje instrument spasenja. Po uzoru na neke novozavjetne autore (usp. Iv 3,14 sl; 1 Pt 3,20 sl; Heb 9,11 sl.) apostolski će se oci i apologeti koristiti tipološkom interpretacijom. Tako će križ usporediti s drvom života u raj u zemaljskom, s Noinom arkom, s drvima za žrtvu paljenicu koja je na sebi nosio Izak, s Mojsijevim štapom itd. U spisima pojedinih apologeta i autora iz prvih stoljeća kršćanstva (Ignacije i Polikarp) javit će se poziv kršćanima da budu nasljedovatelji Kristove muke, tj. da svoju vjernost Bogu posvjedoče nasljedovanjem Krista, koji je ostao vjeran do smrti. Tako, primjerice, Ignacije Antiohijski u *Poslanici Rimljanima* usko povezuje svoje kršćanske početke sa željom da bude »nasljedovatelj muke svoga Boga«.⁴

Obraćanje cara Konstantina te našašće Kristova križa u Jeruzalemu dali su snažan poticaj javnom čašćenju križa. Nakon što je kršćanstvo postalo državnom religijom, i križ je postao službenim simbolom čitavoga Carstva. Čašćenje križa postupno je zauzelo važno mjesto u kršćanskoj duhovnosti tijekom IV. st., a od tada će trajati stoljećima. Velik doprinos dubljem razumijevanju otajstva Kristove muke i smrti u svojim će propovijedima dati sv. Ambrozije, Ivan Zlatousti, Jeronim i Augustin, čije će misli – kako ćemo za Ambrozija i Augustina pokazati u nastavku – naći odjeka i u spisima Marka Marulića.⁵

Premda je križ od najstarijih kršćanskih vremena simbolizirao samoga Krista, ipak je trebalo pričekati 11. st. da kršćani počnu upućivati molitve Raspelu.⁶ Križ

³ Opširnije o otajstvu križa u Novom zavjetu vidi: J. A u d u s s e a u – X. L é o n - D u f o u r, »Križ«, u: *Rječnik biblijske teologije*, KS, Zagreb, 1980., stp. 451-455.

⁴ Rimljanima, V.3. Ignacije moli zajednicu u Rimu da se ne zauzima za njegovo oslobođenje jer se želi domoći Isusa Krista: »Neka mi ništa vidljivo ni nevidljivo ne priječi da se domognem Isusa Krista. Sručili se na me oganj, križ i gomila zvijeri, lomljenje, rastezanje i čupanje kostiju, trganje udova, mrtvljenje čitava tijela i najgora đavolska mučenja samo da postignem Isusa Krista« (Isto, V,1, u: *A p o s t o l s k i o c i I., Ignacije Antiohijski: Pisma; Polikarp: Poslanica Filipljanima; Polikarpovo mučeništvo*, preveo B. Jozić, Verbum, Split, 2010., 69).

⁵ O počecima i razvoju kulta križa vidi: F. R u i z, »Croce«, u: *Dizionario enciclopedico di spiritualità/1*, Città Nuova Editrice, Roma, 1990., 676-679; M. O l p h e - G a l l i a r d, »Croix (Mystère de la)«, u: *Dictionnaire de spiritualité II*, stp. 2607-2623.

⁶ Kršćanska je starina poznavala molitve upućene Raspelu, ali su one zabilježene u apokrifnim spisima. Ovako, primjerice, molitvu Raspelu donosi *Andrijino mučeništvo*,

na neki način sažima sva otajstva Kristova života; ne predstavlja se kao mjesto boli nego kao mjesto Kristove proslave, kao Kristovo prijestolje. Koncem 12. st. događa se obrat u tumačenju i predstavljanju Raspetoga. U prvi plan dolaze nutarnja Kristova stanja za vrijeme Muke na križu; drugim riječima, u prvi plan dolazi Kristova patnja i bol te oni elementi, nutarnji i vanjski, koji izazivaju tu patnju i bol. Takvo će predstavljanje Raspetoga prevladati do kraja srednjega vijeka, ali i u narednim stoljećima. Raspeti Krist izaziva suosjećanje, a ne osjećaj trijumfa. Razmatranje Kristove patnje postaje središnja tema kršćanske asketske duhovnosti. U ovom se razdoblju javljaju i razvijaju brojni oblici pobožnosti Križu. Veliki će doprinos tom razvoju dati sv. Franjo Asiški, jedan od najvećih promicatelja pobožnosti Križu.⁷

2. Marulić o križu

2.1. Kristov križ

Gotovo sve što je rečeno o teologiji i čašćenju križa kroz stoljeća povijesti kršćanstva nalazi odjeka u spisima Marka Marulića. I za njega je križ, tj. Kristova smrt na križu, povijesni događaj koji on promatra u nekoliko dimenzija. Ponajprije, smrt na križu znak je ljudske okrutnosti, odnosno mržnje židova prema Isusu. Komentirajući Isusovu osudu na smrt razapinjanjem Marulić veli kako židovi nisu htjeli da Isus »bude smaknut nekom manje sramotnom vrstom smrti kako se ne bi činilo da nije bio dovoljno kriv, nego najužasnijom od svih kako bi se to manje vjerovalo da je bio Sin Božji što sramotnije bude pogubljen«. ⁸ Očito da mu nisu nepoznati prigovori koji su se, osobito prvih stoljeća, javljali na kršćansku vjeru u Raspetoga. Podsjetimo se da je Minucije Feliks, u svome *Oktavijanu*, na usne poganina Cecilija stavio sljedeću primjedbu: »Tko govori da je njihov Bog čovjek stavljen na križ zbog svojih zlodjela, da časte drvo križa, pripisuje im kult koji i zaslužuju, a koji je dostojan osoba iskvarenih svakim porocima.« ⁹ Slično će i Justin, u svome *Dijalogu s Trifonom*, na usta svoga sugovornika izraziti zbu-

apokrif nastao najvjerojatnije koncem drugog stoljeća: »Zdravo Križu!... Približio sam ti se i osjećam te svojim. Došao sam k tebi koji si me želio i želim upoznati otajstvo radi kojeg si zasađen. Zasađen si u svijet da bi dao smisao nepostojanim stvarima: jedan je tvoj dio usmjeren prema nebu kako bi navijestio ljudima Riječ; jedan tvoj dio pruža se od desne na lijevu stranu da rastjera strahovitu neprijateljsku moć i učini da se svijet privede jedinstvu; jedan je dio tebe zasađen u zemlju kako bi zemaljske stvari i one iz Hada skupio u jedinstvo s nebeskim. O Križu, spasonosno iznašašće Svevišnjeg« (*Acta apostolorum apocrypha*, II, 1, Lipsius-Bonnet, Leipzig, 1898., 54-55).

⁷ Usp. B. M. A h e r n, »Croce«, u: *Nuovo dizionario di spiritualità*, Edizioni Paoline, Milano, 1989., 370-373.

⁸ De hum, 126.

⁹ M. M i n u c i u s F e l i x, *Octavius*, 9 (navedeno prema: L. Padovese, n. dj., 39).

njenost što »vi kršćani polažete svoju nadu u raspetoga čovjeka«. ¹⁰ Za Marulića je dodatna sramota i činjenica što je Isus sam morao nositi svoj križ: »za veću sramotu njemu koji je imao biti razapet, stavljaju mu na ramena križ da ga nosi. Isus je dakle najprije sam morao nositi svoj križ. Ali kako je cijele one noći bio zlostavljan, svladan od umora nije ga mogao nositi do kraja«. ¹¹

No Kristov križ nije posljedica samo ljudske zlobe; on je ujedno i izbor samoga Krista, na augustinovskoj liniji tvrdi Marulić. Krist sam bira smrt na križu jer, iz vlastite poniznosti, želi tu najprezreniju vrst smrti. ¹² Na križu se je očitovala ne samo Kristova poniznost nego i strpljivost, jer on uza sve druge pretrpljene nepravde, dopušta i da ga razapnu. ¹³ U konačnici križ je Kristov izbor ljubavi prema ljudima, a time križ postaje sredstvo spasenja. ¹⁴

I kod Marulića je primjetna želja da umanji sablazan križa. Opisujući Kristovu smrt na križu, a komentirajući Mt 27,46, tj. da oko devetog sata Isus povika jakim glasom, Marulić veli:

I to je nadnaravno da tko umirući više jakim glasom. Jer, kako duh slabi, jezik obamire, žile omlohove i jedva se može disati, a kamoli vikati. Zavikao je dakle umirući kako bi pokazao na samrti da je pobjednik nad smrti koju je prvi čovjek doveo griješeći. Zavikao je kako bi dao na znanje da bi mogao ne umrijeti kad to ne bi htio. Zavikao je kako bi se i u smrti pokazao čudotvorcem kad je u životu činio čudesa. ¹⁵

Raspeti i umirući Krist patnik prikazan je kao pobjednik. Križ i za Marulića postaje sredstvo Kristove pobjede, Kristovo prijestolje. Tada se i sama smrt čini manje strašnom, jer Krist nad njom ima vlast.

U teološkom približavanju otajstvu križa Marulić, u teologiji vjerni učenik sv. Tome Akvinskoga, nije mogao izbjeći određeno sužavanje značenja otajstva križa. Naime, i on će na anzelmovski način prikazati Križ kao sredstvo zadovoljštine. Krist je, piše Marulić, na križu »trpio da bi za nas pružio zadovoljštinu, postao je prokletstvo da bi nas oslobodio prokletstva naših praroditelja, umro je da bi mrtvima u grijehu podario život, oteo ih đavlu i vratio Bogu«. ¹⁶ Ovdje valja podsjetiti da je nakon bogatog otačkog govora o otajstvu križa sredinom srednjeg

¹⁰ G i u s t i n o, *Apologie. Dialogo con Trifone Ebreo*, 8, Rusconi Libri, Milano, 1995., 239.

¹¹ De hum, 129.

¹² Usp. Ev I, 322. Za sv. Augustina pristup spasenju osigurava upravo Kristova poniznost, koja se je očitovala u izboru križa, a koju kršćani moraju nasljedovati. On govori o križu kao »drvu poniznosti« (usp. *Serm. 2 in Io 1,6-14*; navedeno prema: L. P a d o v e s e, n. dj., 179-180).

¹³ Usp. Ev I, 323.

¹⁴ Opširnije o križu kao sredstvu spasenja u Marulićevoj misli vidi: M. P a r l o v, *Otajstvo Krista – uzor kršćanskog života prema Marku Maruliću*, Književni krug – Marulianum, Split, 2001., 88-94.

¹⁵ De hum, 142.

¹⁶ De hum, 258.

vijeka došlo do određenog usredotočenja na govor o zadovoljštini. Sv. Anzelmo je svojom teorijom o načinu na koji je Krist zadovoljio vječnu Božju pravdu veoma utjecao na sve buduće teologe i teološke pravce gotovo sve do dvadesetog stoljeća. U svome djelu *Cur Deus homo?* sv. Anzelmo je izveo određenu teološku redukciju u govoru o otajstvu križa. Križ prema njemu postaje sredstvo kojim Isus Krist, Bog i čovjek, pruža zadovoljštinu Bogu koji je povrijeđen grijehom ljudi. Na taj je način križ prikazan kao sredstvo kazne, no istodobno je biblijska slika Boga kao milosrdnog oca ustupila mjesto Bogu koji traži račun i naplaćuje kaznu.¹⁷ Marulić ipak ne inzistira na teoriji zadovoljštine, nego je, kako vidimo, spominje u nizu drugih izričaja koji, kao i ta teorija, imaju svetopisamsku podlogu.

U govoru o Kristovu križu Marulić nadasve inzistira na ljubavi. Isusove na križu raširene ruke, znak žrtve ljubavi i prihvaćanja svakog stvorenja, svjedoče o neizmjernom daru spasenja koji je ponuđen svakome tko dopusti da ga Raspeti k sebi privuče. Svojim raširenim rukama Krist je najprije htio prigrliti židove, koji su odbacili njegovu ponudu spasenja:

Pružio [im] je ruke kad je liječio bolesne, kad je uskrsavao mrtve, kad ih je pokazivao na križu čavlima pribijene. Oni su pak tada prezreli njegov savjet kad je on naučavao put spasenja i propovijedao da čine pokoru.¹⁸

Marulić na više mjesta, osobito u pjesmi *Carmen de doctrina*, snažno naglašava da je Krista na križ dovela ljubav prema čovjeku. Naime, pred raspetim Kristom i kod Marulića se javlja pitanje: je li moglo biti drugačije, tj. zašto je Krist izabrao baš smrt na križu. To će pitanje Marulić izravno postaviti Raspetome:

Što te je, premda si uvijek od svake ljage daleko,
ponukalo da tu kaznu podneseš i smrt?

A Raspeti odgovara:

¹⁷ J. R a t z i n g e r piše kako se »općekršćanska svijest [...] nalazi pod jakim utjecajem vrlo iskripljene predodžbe iz teologije satisfakcije Anzelma Canterburyjskog [...]. Velikoj većini kršćana, a osobito onima koji dosta površno i izdaleka poznaju vjeru, izgleda kao da smisao križa valja shvatiti unutar mehanizma narušena i nanovo uspostavljena prava. Bio bi to, dakle, način da se neizmjernim pokorničkim činom dade zadovoljština beskradno uvrijeđenoj Božjoj pravednosti. Tako se ljudima križ čini izrazom stava kojim se inzistira na tome da se posvema uravnoteže dugovanje i potraživanje [...]. Imajući na umu većinu pobožnih tekstova namijenjenih javnoj i privatnoj uporabi, nužno razmišljamo o tome kako kršćanska vjera u križ predočuje Boga čija je neumoljivo stroga pravednost zahtijevala žrtvu jednog ljudskog života, žrtvu vlastita sina. Ljudi se s jezom odvrćaju od takve pravednosti koja, svojim mračnim gnjevom, poruku o ljubavi čini nevjerodostojnom. Ma koliko ova predodžba bila proširena, ona jednostavno nije istinita [...] u Bibliji [...] križ je izraz radikalne ljubavi koja se u cijelosti daje, zbivanja u kojem su osoba i njezino djelo potpuno istovjetni; križ je izraz jednog života koji potpuno postoji za druge.« (*Uvod u kršćanstvo*, KS, Zagreb, 1988., 256). Malo drugačiju analizu Anzelmova nauka i daljnjeg utjecaja nude M. F l i c k i Z. A l s z e g h y (usp. n. dj., 133-138).

¹⁸ De hum, 240.

Ljubav k čovjeku, zato da očišćenog od krivnje
moja uznese ga krv gore na zvjezdani svod.¹⁹

Marulić je očito, sukladno svome humanističkom zvanju i duhovnom profilu koji se oblikovao pod utjecajem *devotio moderna*, odgovor na pitanje o razlozima muke i križa pronašao u izvorima, odnosno na stranicama Svetoga pisma. U toj je perspektivi križ prikazan ne kao ljudski odgovor Bogu, nego kao Božji pokret prema čovjeku. Križ nije prvotno pomirbeni čin koji bi čovječanstvo u liku Krista prikazalo gnjevnom Bogu, nego je izričaj Božje ljubavi prema čovjeku.

Na toj, svetopisamskoj liniji Marulić će istaknuti kako je najdublji razlog Kristove smrti na križu spasenje svih ljudi:

Kad biste htjeli [obraća se nevjernim židovima, nap. M. P.] obratiti pozornost Pismima koja su vam dana, ona bi vam odgovorila: Baš naprotiv, zato što je Sin Božji, nije došao da spasi sebe, nego druge, nije došao da siđe s križa, nego da na nj uzade kako bi na drvu pobijedio onoga koji je pobijedio na drvu i njegovu silu razbio.²⁰

Očita je aluzija na drvo iz rajskoga vrta koje je đavlovom prijevarom postalo drvom propasti, a Kristov križ postaje drvo spasenja. Zanimljiva je Marulićeva misao, formulirana na tragu mistične teologije, kako se Krist na križu, nag i ismijan, napio vina ljubavi prema bližnjemu.²¹

Razumljivo je da će Marulić, na liniji crkvenih otaca, likove križa tražiti u Starome zavjetu. Tako će Izak koji je nosio drva na brdo Moriju biti slika Krista koji nosi svoj križ na Kalvariju:

Gospodin je bio naš Izak koga je otac htio prinijeti kao žrtvu paljenicu da bi poslušao Boga. Ali umjesto Izaka bio je žrtvovan ovan. Tijelo je naime trpjelo i Kristova ljudska narav, dok je njegova božanska narav bila daleko od patnji. On je također bio i naša mjedena zmija što ju je Mojsije – kako se pripovijeda – na putovanju u Obećanu zemlju objesio na drvo. ‘Kad bi u nju pogledali oni koje je zmija ugrizla, ozdravili bi’. Tko se dakle želi izliječiti od đavlovihi ugriza, neka srcem i dušom pogleda u Krista na raspelu, i ozdravit će.²²

Marulićeva preobrazba sablazni križa u križ slave doživjet će svoj vrhunac u kontekstu govora o posljednjim stvarima. Naime, Kristovu slavnom – Marulić

¹⁹ LS, 245.

²⁰ De hum, 134. Suprotstavljanje drva iz raja i drva križa česta je otačka tema (usp. primjerice sv. Ivan Zlatousti, *De resurrectione mortuorum*, Hom., u: PG 50,419-432).

²¹ Usp. isto, 257.

²² Isto 257; usp. i 255. Brojni su crkveni oci, slijedeći u tome Origena (usp. *Homilija o Post*, 8, 6, 8), na alegorijski način tumačili zgodu s Izakom te Mojsijevom zmijom u pustinji prikazujući ih kao likove Kristova križa. Marulić je ta tumačenja mogao preuzeti od bilo kojega od njih; primjerice, od Augustina, koji prikazuje Izaka kao figuru Krista u svojoj *Državi Božjoj*, koju je Marulić posjedovao (usp. *De civ. Dei*, XVI,32,1).

piše »grozovitom« – (*horrendo*) – , dolasku prethodit će dolazak-pojavak Kristova slavnoga križa. Znak koji će se pokazati na nebu, o čemu piše sv. Matej (usp. 24, 29-30), prema Maruliću je »sveti križ što ćemo ga prije njegova dolaska ugledati kako blista na nebu«.²³ Pojava slavnoga križa jednima će biti na radost, drugima na žalost. Jedni će proplakati jer su »doduše, vjerovali u raspetoga Isusa, no ipak mu nisu bili nimalo poslušni jer nisu svoju pùt razapeli na križ skupa s požudama; a također oni što, prezirući raspelo, nisu htjeli vjerovati u Sina. I budući da su poniženje raspeća na križ ismijali i izvrgli ga ruglu, to će plakati vidjevši križ Gospodnji kako blješti na nebu koga su se oni kao kleta gnušali na zemlji... Plakat će i oni progonitelji svete Crkve«.²⁴ Kristov slavni križ je njegov preslavni i slavodobitni stijeg; znak njegove konačne pobjede nad svim njegovim neprijateljima.²⁵

2.2. Snaga Križa

Križ je izričaj Božje ljubavi prema čovjeku te je sredstvo Kristove pobjede. Križem je Krist pobijedio sile koje usmrćuju čovjeka, ponajprije onoga tko je čitavo čovječanstvo držao pod svojom vlašću, tj. đavla. Tumačeći Isusovu rečenicu iz Ivanova evanđelja: »Sada će knez ovoga svijeta biti izbačen van« (Iv 12,31) Marulić veli:

[...] knez ovoga svijeta bijaše đavao koji je nadaleko kraljevao nad svim idolopoklonicima, a bio je tada izbačen iz toga kraljevstva kad su se pogani obratili i počeli štovati jedinoga, istinskog Boga. 'A ja – reče – kad budem uzdignut sa zemlje, sve ću privući k sebi' (Iv 12,32): Uzdignut u križu, uzdignut u uskrsnuću, uzdignut u uzašašću, privukao je k sebi iz tame svete oce, iz zablude pogane, iz iščekivanja židove, ali samo one židove koji su vjerovali za nj da je došao onaj koga su iščekivali, a bio im je obećan u Zakonu.²⁶

Najveći je učinak Kristova križa slamanje moći đavla, a to ujedno znači oslobođenje ljudi:

Vlast je, uistinu, đavlova križem Kristovim tako slomljena i pobijeđena da je on prisiljen pustiti na slobodu one koje je njemu krivnjom praroditelja podvrglo njihovo pokvareno podrijetlo i koje je taj isti, iskvarene idolopoklonstvom, potlačio jarmom pogubnog ropstva. I tako je svijet nakon objavljenja Evanđelja prestao smatrati demone bogovima, a i podzemlje je prestalo biti

²³ Inst III, 222.

²⁴ Isto, 222-223.

²⁵ Isto.

²⁶ De hum, 82.

prihvatištem vjernih duša kad je Krist na križu stao obećavati raj onima koji ga ispovijedaju.²⁷

Baš zato, veli Marulić, križ treba biti središnja tema kršćanskih propovjednika:

Učitelj je pogana Pavao rekao da je bio poslan da propovijeda Radosnu vijest i to ne mudrim riječima da ne izgubi snagu križ Kristov... Nisam smatrao – reče – da išta drugo znam među vama osim Isusa Krista i to raspetoga.²⁸

U govoru o spasenjskim učincima otajstva križa Marulić uglavnom slijedi tzv. »klasičnu teoriju otkupljenja«, kako je naziva G. Aulén.²⁹ Naime, Aulén tvrdi da je »klasična teorija otkupljenja«, koja prikazuje Krista, *Christus Victor*, kao pobjednika nad moćima koje ugnjetavaju čovjeka – grijeh, smrt i đavao – prevladavala tijekom otačkog razdoblja, osobito zahvaljujući djelima sv. Ireneja Lionskog. Ta se teorija na kršćanskom Istoku zadržava sve do sv. Ivana Damaščanskog, dok bi na Zapadu, pod utjecajem sjevernoafričkih teologa Tertulijana i Ciprijana, počela prevladavati teorija zasluga i zadovoljštine. Marulić je na raspolaganju imao djela brojnih crkvenih otaca, kako zapadnih tako i istočnih, pa stoga nije čudno što prikazuje Krista kao pobjednika nad moćima koje su neprijateljske čovjeku.³⁰

Kristova smrt na križu, osim što je slomila moć đavla, oslobodila ljude iz ropstva, ima i kozmičke dimenzije. Ona je događaj koji zahvaća cjelokupno stvorenje:

Kako je pak čovjek bio stvoren šestoga dana, a u šestoj dobi svijeta, to je Krist šestoga sata u danu [tj. u podne, nap. M. P.] stao na križ za čovjeka. Do tri je sata popodne bila tama – do trećega je dana tijelo Kristovo ostalo u grobu. Kad je Krist počeo umirati na križu, sunce je na nebu pomrčalo, i to baš kad je bio pun mjesec, što nije prirodno, a to zato da bi se vidjelo da je odalo počast Kristu koji je gospodar prirode te tvorac i upravljač nebeskih, kao i zemaljskih stvorenja.³¹

2.3. Križ kršćana

Marulić će na početku svoga najteološkijeg djela, *De humilitate et gloria Christi*, zapisati kako za kršćanina koji želi sačuvati krotkost duha i neporočnost života

²⁷ Isto, 290-291.

²⁸ Ev II, 223. Riječ je o poglavlju: *O čemu valja propovijedati*.

²⁹ Usp. G. Aulén, *Christus Victor. An Historical Study of the Three Main Types of the Idea of the Atonement*, London, 1950.

³⁰ Opširnije o svemu vidi. M. Parlov, n. dj., 101-105; Isti, »Marulićeva nauka o spasenju«, CM VII (1998), 59-74.

³¹ De hum, 142.

nema ništa korisnije nego svakodnevno razmišljati o patnjama Spasitelja našega i Gospodina Krista što ih je podnio za nas, i o samoj njegovoj smrti na križu. Doživajući naime sebi na um ono što je on izvolio ne samo učiniti nego i podnijeti od strane bezbožnika za naš spas, bolje uviđamo veličinu božanske ljubavi spram nas, a sluga se stidi uzdizati i nadimati od oholosti svaki put kad porazmisli da se njegov Gospodin nekoć toliko ponizio i podložio.³²

Ta će misao biti misao vodilja čitavoga djela, a i brojnih drugih stranica koje je ispisao splitski humanist.

Marulić predstavlja kršćanski život ponajprije kao nasljedovanje Isusa Krista, a kako »učenik nije nad učiteljem« (usp. Lk 6,10), očito da bi križ trebao biti sudbina i životni izbor svakoga Kristovog učenika. Tumačeći Kristov nalog da se onaj tko želi ići za njim odrekne sebe i uzme križ, Marulić piše:

Sebe se odriče onaj tko se više ne pokorava tijelu, nego duhu, ne služi više svijetu, nego gospodaru svijeta kako bi bio daleko drugačiji nego što je dotad bio. A križ svoj uzima onaj tko se u obrani vjere ne kloni muka niti strepi od smrti, i tako slijedi Krista.³³

Već je puno puta s pravom istaknut izraziti kristocentrizam cjelokupna Marulićeva opusa. Krist bi se trebao nalaziti u središtu svake kršćanske egzistencije. Zbog Krista, tvrdi Marulić, kršćani trebaju hrabra srca sve prezreti. A Krist, sa svoje strane, od svojih sljedbenika zahtijeva odricanje i križ. Stoga Marulić, u poglavlju *Evandelistara* »O savršenosti života« savjetuje:

Tako ljubi svoje da ne uvrijediš Boga. U protivnom bit ćeš okrivljen da više voliš one zbog kojih se nećeš bojati da zgriješiš. Jer i vlastitu smrt valja prije odabrati negoli počiniti grijeh. Stoga se dodaje: 'I tko ne uzme svoj križ i ne pođe za mnom, nije me dostojan'. I doista, kako je sam htio da bude pribijen na križ da bi nas otkupio, tako se ni ti ne moraš bojati smrti na križu priznavajući svoga Otkupitelja.³⁴

Naravno, spomenuto »pribijanje na križ« ne treba tumačiti u doslovnom smislu. »Uzeti križ i poći za Isusom« znači strpljivo podnositi protivštine koje se mogu dogoditi u životu. Drugi riječima, odnos prema križu / poteškoćama mjeri se unutarnjim, životnim odnosom prema samome Kristu.³⁵ Za Marulića biti kršćanin

³² Isto, 57. U *Kontemplacionu svetoga križa* nalazimo sličan savjet u stihovima: »Križ na pamet nastoj imit / Ki svršeno hoće živit / Pominaj ņega služeći / Križ prisveti k srcu pritiskaj / U ņemu se vas zamišljaj / Obhituj ga služeći« (navedeno prema: F. F a n c e v, »Nova poezija Splićanina Marka Marulića«, *Rad JAZU* 245, Zagreb, 1933, 42).

³³ Ev I, 118.

³⁴ Isto, 117.

³⁵ Tu je Marulić veoma suvremen i aktualan jer, primjerice, slične naglaske o teologiji i duhovnosti križa nalazimo u dokumentima Drugoga vatikanskog koncila. Opširnije o teologiji i duhovnosti križa u dokumentima Drugoga vatikanskog koncila vidi: V. M e r - é e p, »Križ u Kristovu i kršćanskom životu«, *Obnovljeni život* 32 (1977), 143-152.

zapravo znači biti spreman na »križni put«, odnosno spoznati da se »po križu« stiže u život vječni. Svaki bi se kršćanin trebao suočiti s križem, tj. na Kristovu ljubav iskazanu i darovanu po križu valja odgovoriti ljubavlju i pokorom, noseći vlastiti križ.³⁶ Izvanredan primjer kako se po križu stiže u život vječni Marulić nalazi u događaju doslovnog razapinjanja na križ, tj. u liku desnog razbojnika. Naime, on kod njega uočava kajanje za vlastite grijehе te uzdanje u blizinu i Kristovo milosrđe, a to su temeljni stavovi svih koji se nadaju životu vječnomu. Za desnog razbojnika piše:

Vidi da su ga [tj. Krista, nap. M. P.] sluge pribile na križ, a priznaje ga za Gospodina. Vidi ga naga i na samrti, a vjeruje da će kraljevati [...] Tim je priznanjem, tom vjerom, tim pokajanjem dobio oprostjenje i zaslužio da od razbojnika postane građanin kraljevstva nebeskoga. To je, zaista, neprocjenjiva plaća. Pa ipak, nije mala zasluga takve vjere. Razbojnik je tada priznao Krista kad su se i apostoli pokolebali.³⁷

Lik raskajanog i spašenog razbojnika služi Maruliću da čitatelje potakne na kajanje i uzdanje u Božje milosrđe:

[...] Čiju nadu ne budi i uspaljuje onaj razbojnik na križu? Da nikakva zla nije počinio, da ga nitko nije silio, sam je svojevoljno trebao da se za onu plaću popne na taj križ kako bi od Gospodina čuo one riječi od kojih ne postoji ništa ugodnije: 'Danas ćeš biti sa mnom u raju!' Zbog razbojstva bio je podvrgnut kazni i predan smrti. Ali priznajući na samrti da je zavrijedio tu kaznu, vjerujući u Krista i vapijući njemu koji je pokraj njega visio, iz smrti je prešao u život, s križa u raj. O, kako li je neizmјerna Božja milosrdnost, kako li je veliku plaću podijelila tako kasnom obraćenju.³⁸

Iz današnje perspektive može se primijetiti da je Marulić premalo uzeo u obzir komunitarnu dimenziju križa, odnosno da se križ proteže ne samo u vertikalnom smjeru nebo-zemlja, nego i u horizontalnom smjeru. Križ nije samo radikalna teocentrika, nego je također i radikalna antropocentrika, u smislu da je kršćansko poimanje križa poziv da se nadiđe vlastiti egoizam u služenju drugim ljudima.³⁹ No koncem srednjeg vijeka Marulić nije mogao imati naše suvremene spoznaje o dubini otajstva Križa. On je prije svega bio zabrinut za spasenje duše, a ono se postizalo prvenstveno osobnim odnosom prema Bogu.

Premda bez smrti nema uskrsnuća ni ulaska u život vječni, Marulić je svjestan gorčine smrti, tj. činjenice da smrt sama po sebi može biti najveći od svih križeva.

³⁶ U jednom poglavlju *Evangelistara (O podnošenju progona)* Marulić potiče čitatelje na strpljivo podnošenje progona jer je to neizbježna sudbina istinskih Kristovih učenika (usp. Ev II, 307).

³⁷ De hum, 135.

³⁸ Inst I, 236.

³⁹ Usp. J. R a t z i n g e r, n. dj., 263-265.

Stoga je iznimno, životno važno kako nositi taj posljednji križ, kako se suočiti s njime. Marulić savjetuje da se i smrt živi kao izbor sjedinjenja s Kristom:

Ako žrtvujemo život, život sluge ne vrijedi toliko koliko život gospodara. Tvoja je smrt nama koristila za život. Naša pak smrt, ako je i prihvatimo za slavu tvoga imena, tebi ništa ne donosi jer tebi ništa ne treba, nego nas združuje s tobom u nastojanju da ti za tvoje neprocjenjivo dobročinstvo uzvratimo ne koliko dugujemo, nego koliko možemo.⁴⁰

U tom prijelazu, suobličenju Kristu umirućem, od velike je pomoći baš razmatranje njegovih zadnjih sati života na križu. Marulić savjetuje i primjerom pokazuje kakvo bi držanje trebalo zauzeti pred križem:

Ti međutim, vjerna dušo, upri već oči u Gospodina svoga koji visi na križu i za tebe svojevolljno trpi muke i smrt, i razmišljaj što si ikad učinila dostojno tolike i takve ljubavi Spasitelja svoga prema tebi.⁴¹

Nakon što je nabrojio Kristove muke podnesene za spasenje grješnika Marulić nudi primjer konkretne molitve Raspetome:

Okreni se dakle pokajanju, upri oči u križ Gospodina svoga i zavapi: Podijeli svoje rane sa mnom, Gospodine Bože, daj mi da ćutim bol tvojih muka, učini da se zajedno s tobom mučim na tom križu na kojem gledam tebe kako visiš i da s tobom umrem, kako bih u tvom sažaljenju na me našla utjehu i u tvojoj smrti po tebi živjela, oplakujući prošle grijeha i ne čineći više ono što valja oplakivati.⁴²

3. *Versi od križa*

Križ, kao sredstvo spasenja i čin božanske ljubavi prema grješnicima, nije mogao ne naći odjeka i u Marulićevoj poeziji. U više svojih pjesama niz je stihova posvetio križu (npr. *Počinje potkripljen'je od devet kori angleskih; Grišnik govori, Isus odgovara; Od križa i njemu odgovor; Od muke Isukarstove i odgovor*); tako je i s prepjevom pjesme sv. Bonaventure *Laudismus de sancta cruce*, koji se pripisuje Maruliću.⁴³

Marulićevi »versi od križa« uglavnom odražavaju pučku pobožnost njegova vremena, koja je, obilježena izvornim franjevaštvom, okrenuta nadasve Kristu patniku, njegovoj muc i smrti, instrumentima njegove muke te osobito križu.

⁴⁰ De hum, 121-122.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto, 148-149.

⁴³ Usp. Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul, monografija*, Erasmus naklada et al., Zagreb – Split, 1999, 242.

Vjernik, Marulićev suvremenik, tražio je u Kristovoj mucii objašnjenja za vlastita stradanja te utjehu kako bi ih lakše podnosio. Primjer Krista patnika, koji na sebe svojevolutno preuzima patnje i agoniju čitavog čovječanstva te svakog pojedinca, ali i njegov pobjednički izlazak iz groba, postaju nadahnuće i poziv vjernicima da strpljivo podnose vlastite patnje, kako bi jednom sudjelovali i u Kristovoj slavi. Raspeti Krist, dakle Krist na križu, postaje najčešćim objektom pučke pobožnosti. Njegov lik se vidi posvuda, po crkvama, na trgovima, na raskrižjima i drugdje, tako da je otajstvo otkupljenja bilo vjernicima trajno pred očima. Lik Krista raspetoga ujedno ih je trebao podsjetiti na uzroke koji su doveli do Kristova razapinjanja. Naime, trebao ih je podsjetiti na njihove grijeha, a time i na hitnost pokajanja i obraćenja. Toj je svrsi usmjerena i velika afektivna obojenost Marulićevih stihova posvećenih Kristu raspetome, koja je njihova stalna značajka. Krist patnik i raspeti u Marulićevim stihovima prikazan je kao čovjek, slab i bespomoćan, prepušten samovolji grješnika, ali koji se istovremeno svojevolutno dariva za spasenje tih istih grješnika.

Druga značajka stihova posvećenih Kristu patniku i raspetome jest opis njegovih patnji. Naime, za razliku od svojih latinskih spisa, u kojima Kristove patnje opisuje vrlo kratko, slijedeći evanđeoske izvještaje, u hrvatskim stihovima Marulić daje maha svojoj vjerničkoj osjećajnosti i pjesničkoj izražajnosti. Pritom u prvi plan ističe upravo Kristove fizičke, tjelesne patnje. I to čini namjerno! Naime, Marulić precizno nabraja te potanko i vrlo plastično opjevava te patnje, kako bi u čitatelju (slušatelju) pobudio suosjećanje, a posljedično i žal nad vlastitim grijesima koji su ih prouzročili. Intenzitet Kristovih patnji uvećava se samim tim što ih Krist, i prije nego će ih podnijeti, sve već poznaje.⁴⁴ Doista su ganutljivi stihovi posvećeni Patniku koji, prije nego se preda na muku i smrt, traži blagoslov i utjehu od Majke Marije, ali i od vjernika, naime onih za koje to i podnosi. Kako bi istaknuo veličinu Kristove ljubavi prema grješnom čovjeku te naglasio potrebu obraćenja bez odgađanja, Marulić, slijedeći pučku pobožnost svojega vremena, umnaža Kristove rane.⁴⁵

Treća značajka stihova posvećenih Kristu patniku jest ljubav, koju Marulić naglašava kao temeljni i najviši razlog koji je Krista doveo na križ. Naime, na križu Kristova patnja i muka dosežu svoj vrhunac. Pred likom Krista raspetoga, s pribijenim raširenim rukama i prikovanim nogama, pjesnik se pita: zašto? Zašto je Krist dopustio da bude razapet? On će to pitanje više puta i izravno postaviti kako u svojim latinskim tako i u hrvatskim djelima. *Karstjanin* (a preko njega i sam pjesnik te bilo koji čitatelj) pita raspetoga Isusa:

Da ča te pripravi, nimajuć griha u dvor,
u trud da se stavi u mukah i ukor.

⁴⁴ Usp. *Svarh muke Isukarstove*, stihovi 137-176, PR, 125-126.

⁴⁵ U pjesmi *Isukarst govori grišnikom* spominje 6066 rana, dok u pjesmi *Svarh muke Isukarstove* spominje šest tisuća rana (opširnije o tome vidi: M. P a r l o v, n. dj. [14], 88).

da se prihvati svako stvorenje ma kako grješno bilo, označuju neprocjenjivi dar spasenja koje se nudi svakom čovjeku. Budući da je križ djelo božanske ljubavi, zahtijeva ljubav, tj. nasljedovanje Krista kao odgovor. Raširene ruke postaju poziv da se pristupi Kristovu križu, odnosno da se postane dionikom spasenja koje je po križu ostvareno. Teška i zahtjevna dužnost nasljedovanja Krista potpomognuta je snagom koju sam Križ dariva duši krštenika u svakodnevnoj borbi protiv grijeha.

Zaključak

U govoru i razumijevanju otajstva križa Marko se Marulić predstavlja kao svjedok jedne epohe u kojoj se križ još uvijek nalazi u središtu kršćanskog života. Na liniji prethodne tradicije i za Marulića je križ simbol samoga Krista. No i on se trudi umanjiti sablazan križa, pa i u njegovu govoru prevladava govor o križu slave. Križ je sredstvo kojim Krist spašava čovječanstvo, a ujedno je i sredstvo njegove proslave. Marulić će vlastiti interes za otajstvo križa izraziti brojnim stihovima koji su odraz pučke pobožnosti njegova vremena, ali i njegova vjerničkog stava pred otajstvom križa. Čini mi se da se upravo tu krije i Marulićeva aktualnost i poruka za današnje vjernike. Naime, samo u sjeni križa može nastati istinska kultura koja promovira čovjeka i njegovo dostojanstvo jer je križ po sebi očitovanje najveće ljubavi, i to u dva smjera: ljubavi-poslušnosti prema Bogu te ljubavi-žrtve prema ljudima.

Mladen Parlov

THE CROSS IN THE THINKING OF MARKO MARULIĆ

The history of original Christianity tells that the acceptance of the cross and the Crucified One on the cross was not a problem only for the pagans but also for the Christians themselves. The cross was presented as a scandal because it had to be palliated, made less cruel; indeed, it had to be turned from a means of torture and the most disgraceful death into a symbol of victory. *Scandalum crucis* was transformed into *crux gloriae*. The cross became a sign of Christ himself, his flag of victory. From the times of the Fathers, there was a noticeable tendency to epitomise in the mystery of the Cross all the mystery of Christ's life. Although the cross has from the earliest Christian times been a symbol of Christ, still it was necessary to wait until the 11th century for Christians to begin to address their prayers to the crucifix. At the end of the 12th century a revolution occurred in the interpretation and representation of the Crucified. To the foreground came Christ's internal condition during the time of the Passion on the cross, in other words, Christ's suffering and pain and those elements, internal and external, which summoned up this suffering and pain. This kind of representation of the Crucified would prevail until the end of the Middle Ages, but would go on in the next centuries as well. The crucified Christ excites compassion, but not a feeling of triumph. Consideration of His pain became a central theme of Christian ascetic spirituality. In this period numerous forms of devotion to the cross appeared and developed. A great contribution here was made by St Francis, one of the greatest promoters of devotion to the Cross.

The second part of the work shows how Marulić looked at the mystery of the cross in his Latin works. In them we can find all the elements of the tradition so far mentioned. Marulić too attempted to palliate the *scandalum crucis*: the crucified Christ, although in his death pangs, is represented as victor. The cross becomes the means by which Christ vanquishes Satan; the Cross becomes the Throne. In the second coming, the cross too will appear in glory, as sign of Christ and his ultimate victory. Since the cross is the means of our salvation and redemption, one should, thinks Marulić, pay it honour. At the end there is discussion of Marulić's Croatian verses dedicated to the mystery of the cross.

Key words: Christ, cross, Marko Marulić, Christian, theology of cross, scandal of the cross, cross of glory